

Asia: VN/5969/2019

Selvitys ei-kaupallisen sijaissynnytyksjärjestelyn sallimisesta

Taustaselvitys

Määritelmät

Naisjärjestöjen Keskusliitto suhtautuu myönteisesti sijaissynnytyksen sääntelyvaihtoehtojen jatkokehittämiseen. Pidämme tärkeänä seuraavien lausunnossa esittämiemme näkökantojen huomioimista jatkotyössä:

Ei-kaupallisen sijaissynnytyksen määritelmän on oltava tarkkarajainen ja johdonmukainen. Määritelmässä on huomioitava, että ainoastaan sijaissynnyttäjän altruistisuudesta ei seuraa, että sijaissynnytys on ei-kaupallista, mikäli prosessissa on mukana yksikin kaupallisin periaattein toimiva taho.

Kuten selvityksessä tuodaan esille, ovat sijaissynnytyksjärjestelyistä käytävissä eettisessä keskustelussa keskiössä yksilön autonomiaa kannattavat ja paternalistiset argumentit. Myös ihmisarvon käsite ja sen turvaaminen on keskeinen sijaissynnytyksistä keskusteltaessa. Ihmisarvon turvaaminen on oikeusjärjestyksen keskeinen tehtävä. Perustuslain 1.2 §:n mukaan Suomen valtiosäännön tulee turvata ihmisarvon loukkaamattomuus. Ihmisarvon käsite on kuitenkin käsite, jolle ei ole annettavissa perinteistä oikeudellista määritelmää tai tulkintaa. (Niemi 2019) On siten huomioitava, että sekä itsemääräämisoikeuden että ihmisarvon käsitteillä voidaan sekä puolustaa henkilön oikeutta ryhtyä sijaissynnyttäjäksi että argumentoida tätä oikeutta vastaan vetoamalla naisten (joita sijaissynnyttäjät useimmiten ovat) oikeuksien suojelemiseen. Sijaissynnytyksen vastustajat tai siihen kriittisesti suhtautuvat katsovat, että sijaissynnytys loukkaa sijaissynnyttäjän ihmisarvoa, koska se välineellistää ja esineellistää sijaissynnyttäjän toisten tarpeiden tyydyttämiseksi.

Länsimaisessa kontekstissa yhdeksi ratkaisevaksi sijaissynnytyksen eettisyyden määreeksi on nostettu ei-kaupallisuuden ja altruismin periaate. Niiden katsotaan muuttavan sijaissynnytyksen luonnetta siten, että käytäntöä on mahdollista pitää sosiaalisesti ja eettisesti hyväksyttävänä. Altruistista synnyttämistä jonkun läheisen puolesta voidaan pitää moraalisesti hyväksyttävänä

tekona ja läheisten kesken tapahtuvien järjestelyiden katsotaan takaavan sen, että sijaissynnyttäjä todella osallistuu järjestelyyn vapaaehtoisesti. On kuitenkin mahdollista, että juuri altruistisesta sijaissynnyttämisestä kieltäytyminen voi olla hankalaa. Jo hedelmöityshoitolaian esitöissä (HE 3/2006 vp) tuodaan esille, että ”sijaissynnytyksen salliminen voi saattaa sellaisen henkilön vaikeaan asemaan, jota pyydetään toimimaan sijaissynnyttäjänä. Jos kysyjä on läheinen, kieltäytyminen voi olla vaikeaa.”

On lisäksi huomioitava, että ei-kaupallinen sijaissynnytyks ei ilmiönä ole irrallinen yhteiskunnan sukupuolittuneista odotuksista ja sijaissynnyttäjään kohdistuva altruismin edellytys nojaa vahvasti sukupuolistereotyyppioihin, jotka pitävät naisia ”luonnostaan” epäitsekkäinä ja odottavat heiltä uhrautumista muiden hyväksi. Ei-kaupallisen sijaissynnytyksen salliminen uusintaisi väistämättä näitä stereotyyppioita.

Tieteellinen tutkimustieto

Naisjärjestöt korostivat vuoden 2013 lausuntokierroksella, että ei-kaupallisesta sijaissynnytyksestä tulee olla enemmän tutkimusta ja tieteellistä tietoa, ja olisi hyvä seurata kansainvälistä kehitystä. Lausuttavana olevassa selvityksessä todetaan, että sijaissynnytyksjärjestelyn avulla syntyneitä lapsia koskevaa tutkimusta on kansainvälisesti valitettavan vähän ja että merkittävä osa sijaissynnytyksiä koskevasta tieteellisestä tutkimuksesta on tehty lääketieteellisestä näkökulmasta. Naisjärjestöjen Keskusliitto huomauttaa, että sijaissynnytykseen liittyviä kysymyksiä on kuitenkin tutkittu myös ihmistieteissä ja erityisesti kansainvälisessä mutta myös kotimaisessa feministisesti orientoituneessa tutkimuksessa on tarkastelu kriittisesti monia sijaissynnytykskeskustelussa kyseenalaistamattomina pidettyjä ”totuuksia”. Näiden tutkimusten olemassa oloa ei ole tuotu selvityksessä lainkaan esille.

Selvityksessä käsitellään kohdunsiirtoja koskevaa tutkimusta ja tuodaan esille, että kohduttomat naiset eivät ensisijaisesti toivo kohdunsiirtoa ratkaisuksi lapsettomuuden hoitamiseen niihin liittyvien riskien vuoksi. Sen sijaan he toivovat mahdollisuutta toteuttaa sijaissynnytyksjärjestelyt Suomessa. Kohdunsiirtoja koskevan tutkimustiedon esittelystä puuttuu kuitenkin sijaissynnyttäjiä ja heihin kohdistuvia riskejä koskeva näkökulma. Etiikan näkökulmasta on huomioitava, että sijaissynnytyksessä sijaissynnyttäjä kantaa toisen henkilön lapsettomuudesta aiheutuvat fyysiset ja psyykkiset riskit.

Myöskään tutkimustietoa, joka käsittelee adoptiota mahdollisena vaihtoehtona sijaissynnytyksille, ei ole selvityksessä käsitelty. Monet sijaissynnytyksistä vaihtoehtoksi toivovat eivät pidä adoptiota realistisena vaihtoehtona lapsen saamiselle, sillä adoptioprosessiin pääsulle on monia esteitä ja se koetaan epävarmaksi ja hankalaksi tavaksi lapsiperheellistyä. Esimerkiksi se, että avoliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa elävät eivät voi adoptoida lasta yhdessä vaan heidän tulee olla naimisissa, on vaatimus, jonka ajantasaisuutta olisi syytä pohtia. Muutoksia adoptiolakiin olisi mahdollista tehdä, kun adoptiolaki sijaissynnytyksen mahdollisen sallimisen myötä avataan. Adoption suhteen on kuitenkin syytä pitää mielessä erityisesti kansainvälisiä adoptioita kohtaan esitetty feministinen kritiikki.

Sijaissynnytyks Suomessa

Selvityksessä tuodaan esille, että lääketieteellisiä yksityiskohtia lukuun ottamatta suomalaisista sijaissyntyysjärjestelyn avulla syntyneistä lapsista ja heidän perheistään tiedetään hyvin vähän. Selvityksessä todetaan myös, että vaikka sijaissyntyystä koskevassa julkisessa keskustelussa usein toistettu väite on, että sijaissyntyysjärjestelyt on toteutettu Suomessa ongelmitta, on järjestelyihin liittynyt myös ongelmia. Ennen sijaissyntyyskiellon mahdollista purkamista on kartoitettava tarkkaan, millaisia ongelmat ovat olleet ja miten vastaavia ongelmia voidaan lainsäädännön, valvonnan ja palvelujärjestelmän tuen keinoin ehkäistä mahdollisimman kattavasti.

Sijaissyntyisiä koskeva kansainvälinen lainsäädäntö

Sijaissyntyys on globaali ilmiö, johon ei kohdistu kansainvälistä sääntelyä. Sijaissyntytykseen kohdistuvilla kansallisilla toimilla on rajat ylittäviä heijastevaikutuksia ja globaalia relevanssia. Myös globaaleilla markkinoilla on kansallisia vaikutuksia, ja eräissä maissa esiin noussut tarve tehdä muutoksia kansalliseen sijaissyntyys sääntelyyn nousee osittain tarpeesta estää vanhemmiksi haluavia hakeutumasta rajat ylittävien kaupallisten, eettisesti ja oikeudellisesti ongelmalliseksi koettujen sijaissyntyysjärjestelyiden piiriin. Globaalin/alueellisen sääntelyn puuttuessa kansallisella lainsäädännöllä on ihmisoikeussopimusten ohella keskeinen merkitys sijaissyntytysten sääntelyssä. Mahdollisen suomalaisen sijaissyntyyslain säätämiseksi kansainvälisten ihmisoikeuslainten ja -sopimusten linjaukset ja kokemukset eri maiden sijaissyntytyksiä koskevan lainsäädännön hyvistä ja huonoista puolista tulee arvioida tarkkaan.

Kansallinen malli

Rinnasteiset sääntelymallit

Ennen sijaissyntytyksen mahdollista laillistamista tulee eri maiden lainsäädännön, valvonnan ja osapuolten tuen ja palveluiden järjestämisen muodot ja toimivuus arvioida tarkkaan, jotta suomalaisesta mallista saadaan mahdollisimman eettinen ja kaikkien osapuolten oikeudet varmistava.

On positiivista, että selvitys ottaa kielteisen kannan sijaissyntyttäjän ja aiottujen vanhempien välillä solmittaviin sopimukseen, sillä sopimus pohjaisuus voi vaarantaa sijaissyntyttäjän perus- ja ihmisoikeudet. Vaikka sopimus pohjaisuudella voitaisiin vähentää järjestelyyn sisältyviä epävarmuuksia esimerkiksi lapsen luovuttamisen suhteen, ovat sen riskit sijaissyntyttäjän oikeuksille liian suuret, jotta sopimus pohjaisuutta voitaisiin pitää todellisenä vaihtoehtona.

Osassa sijaissyntytyksen sallivista maista on käytössä malli, joka pohjautuu sijaissyntyttäjän ja aiottujen vanhempien välillä solmittaville juridisesti sitoville sopimuksille, jotka kansalliset viranomaiset vahvistavat ennen sijaissyntytyksen alkamista. Näiden sopimusten ensisijaisena tavoitteena on vahvistaa aiotut vanhemmat syntyvän lapsen juridisiksi vanhemmiksi heti lapsen synnyttyä ja tätä vaihtoehtoa on tuotu esille myös kotimaisessa keskustelussa. Sopimusoikeuteen nojaava malli on käytössä mm. Kreikassa, Israelissa ja Etelä-Afrikassa ja sen käyttöön ottamista on ehdotettu useissa muissakin maissa, viimeisimpänä Alankomaissa (2016, 2020) ja Yhdistyneessä Kuningaskunnassa (2019). Juridisesti sitoviin, ennen sijaissyntytyksen käynnistämistä solmittuihin sopimukseen perustuvaan malliin sisältyy kuitenkin sijaissyntyttäjän perus- ja ihmisoikeuksiin liittyviä vaaroja, mikäli sopimuksilla pyritään rajoittamaan esimerkiksi synnyttäjän ruumiillista itsemääräämisoikeutta raskauden, synnytyksen tai lapsivuodeajan aikana. Sopimukset

merkitsevät luopumista myös periaatteesta, jonka mukaan sijaissynnyttäjä katsotaan lapsen juridiseksi äidiksi. Sopimusten valvonta on siten keskeisessä roolissa, jotta niillä ei rajoiteta tai loukata sijaissynnyttäjän oikeuksia.

Vaikka sopimus pohjaisella mallilla voitaisiin vähentää sijaissynnytyjärjestelyihin sisältyviä epävarmuuksia ja odottaa niiden lisäävän kotimaisten sijaissynnytyjärjestelyiden suosiota rajat ylittäviin järjestelyihin verrattuna, ei asia ole näin yksinkertainen. Sopimus pohjainen malli ei ratkaise valtion rajat ylittäviin järjestelyihin hakeutumisen ongelmaa, mikäli mallin rinnalla säilytetään mahdollisuus hakeutua ulkomaisiin järjestelyihin tai ulkomailla sijaissynnytetyn lapsen vanhemmuuden tunnustamatta jättäminen tulkitaan vastakkaiseksi lapsen edulle ja oikeuksille, vaikka lapsen hankkiminen olisi tapahtunut sijaissynnytyksieltoa kiertämällä.

Sopimus pohjaisuus ei myöskään tuo ratkaisua sijaissynnytyksen tosiasialliseen saatavuuteen liittyviin mahdollisiin ongelmiin, jotka koskevat sijaissynnyttäjien ja hedelmöityshoitojen saatavuutta. Kansainvälisten kokemusten mukaan pula kotimaisista altruistisista sijaissynnyttäjistä saattaa sijaissynnytyksen sallimisen jälkeenkin ajaa lasta toivovia ulkomaisiin järjestelyihin. Lisäksi, mikäli hedelmöityshoitojen saatavuutta joudutaan kustannussyistä julkisessa terveydenhoidossa rajoittamaan, kasvaa ulkomaisiin järjestelyihin hakeutumisen todennäköisyys niiden kohdalla, joille se on taloudellisesti mahdollista.

Sijaissynnytyjärjestelyiden valvonta

Sijaissynnytyjärjestelyihin liittyy lukuisia sijaissynnyttäjään kohdistuvia riskitekijöitä. Näitä ovat mm. hänen ihmisarvoonsa, itsemääräämisoikeutensa, perus- ja ihmisoikeuksiinsa sekä fyysiseen ja psyykkiseen terveyteensä kohdistuvat vaaratekijät sekä välineellistämisen, painostuksen, hyväksikäytön ja riiston, ääritapauksissa jopa ihmiskaupan mahdollisuudet, joiden riskiä ei tiukallakaan valvonnalla voida täysin sulkea pois. Vaikka ihmisarvo on käsitteenä epäselvä (Niemi 2019), on sen yhtenä keskeisenä mittarina pidetty sitä, että jokaista ihmistä tulee kohdella päämääränä itsessään eikä välineenä toisten onnen saavuttamiseen. Sijaissynnytyksessä sijaissynnyttäjä on väistämättä väline lasta toivovien tarpeiden tyydyttämiselle, vaikka järjestely ei olisi kaupallinen. Mikäli sijaissynnytyksessä laillistetaan, tulee tämä lähtökohta hyväksyä. Se, katsotaanko tämän loukkaavan sijaissynnyttäjän ihmisarvoa, on filosofinen ja yhteiskunnallinen arvokysymys.

Keskeisenä keinona sijaissynnyttäjän vapaaehtoisuuden varmistamiseksi sekä painostuksen ja hyväksikäytön vaaran minimoimiseksi pidetään kaikille osapuolille pakollista neuvontaa ja palvelujärjestelmän tukea. Ei-kaupallisuuden periaatteen katsotaan laajasti takaavan sen, ettei sijaissynnyttäjä joudu ryhtymään prosessiin taloudellisen pakon edessä tai joudu hyväksikäytön ja riiston kohteeksi. Ei-kaupallisuus saattaa vähentää haavoittuvassa asemassa olevien potentiaalisten sijaissynnyttäjien riskiä joutua sijaissynnytykseen liittyvän ihmiskaupan kohteeksi. Ei-kaupallisuus ei kuitenkaan täysin poista riskejä. Myös ei-kaupallisissa järjestelyissä erityisesti toisilleen läheisten ihmisten kesken voi esiintyä suostuttelua ja jopa painostusta ja sijaissynnyttäjäksi pyydetyn voi olla vaikea kieltäytyä itselleen läheisen ihmisen pyynnöstä esimerkiksi tämän lapsettomuuskriisin keskellä. Keskeinen kysymys on, miten palvelujärjestelmä kykenee havaitsemaan ja ehkäisemään myös epäsuorat pakon muodot.

Sijaissynnyttäjän perusoikeuksia ei oikeudellisesti tarkasteltuna pitäisi voida sijaissynnytyksen prosessissa rajoittaa. On kuitenkin mahdollista, että sijaissynnyttäjään kohdistuu toiveita ja paineita, jotka voivat käytännössä rajoittaa hänen tosiasiallisia mahdollisuuksiaan päättää omasta ruumiistaan, mikäli oikeuksien toteuttaminen on ristiriidassa aiottujen vanhempien toiveiden ja odotusten kanssa. Näin voi tapahtua esimerkiksi silloin, jos sijaissynnyttäjä syystä tai toisesta haluaisi tehdä abortin tai kieltäytyä esimerkiksi sikiöseulonnoista tai osallistua niihin vastoin aiottujen vanhempien tahtoa. On myös mahdollista, että aiotut vanhemmat voisivat painostaa sijaissynnyttäjää aborttiin vastoin tämän tahtoa, mikäli syntyvällä lapsella todettaisiin esimerkiksi vamma tai sairaus, jonka perusteella aiotut vanhemmat haluaisivat keskeyttää raskauden. Painostusta voi kohdistua myös mm. sijaissynnyttäjän elintapoihin raskauden aikana ja hänen yksityisyyden suojansa voi vaarantua, mikäli aiotut vanhemmat pääsevät esimerkiksi näkemään ja kuulemaan sijaissynnyttäjän terveyteen liittyviä tietoja neuvolassa tai synnytyksen aikana (mikäli sijaissynnyttäjä haluaa aiotut vanhemmat mukaan näihin tapahtumiin). Järjestelmän tulee voida varmistaa, että sijaissynnyttäjän oikeuksia ei loukata prosessin missään vaiheessa, vaikka ne olisivat ristiriidassa aiottujen vanhempien tarpeiden ja toiveiden kanssa ja vaikka asiasta aiheutuisi aiotuille vanhemmille epävarmuutta prosessin lopputuloksesta.

Sijaissynnytysoikeuksien salliminen altruistiselta pohjalta saattaa empiirisen evidenssin mukaan johtaa järjestelyiden liukumiseen kohti kaupallista/palkkiopohjaista mallia, jossa sijaissynnyttäjälle maksetaan korvauksia, jotka eivät suoraan pohjautu hänelle järjestelystä aiheutuneisiin kuluihin. Se, miten tehokkaasti sijaissynnytyksen kaupallistuminen voidaan estää, riippuu lainsäädännöstä, sen tulkinnasta ja sijaissynnytysoikeuksien valvonnan tehokkuudesta. Usein sijaissynnyttäjän ja aiottujen vanhempien rankaisemista ei-kaupallisuuden periaatteen rikkomisesta pidetään ei-toivottuna vaihtoehtona, koska sen katsotaan olevan vastoin syntyvän lapsen etua. Lisäksi rangaistuksen pelko voi toimia esteenä sijaissynnytysoikeuksien osallistumiselle, mikä vähentää halukkaiden sijaissynnyttäjien määrää ja asettaa sijaissynnyttäjät entistäkin haavoittuvampaan asemaan.

Tutkijat ovat huomauttaneet, että vaikka kaupalliset järjestelyt kriminalisoitaisiin, ei kriminalisoinnilla ole käytännössä merkitystä, mikäli lapsen edun painottaminen johtaa jo lähtökohtaisesti siihen, ettei lainsäädäntöä käytännössä sovelleta. Tämä on syytä huomioida lainsäädäntöä kehitettäessä. Jotta lisäksi voidaan varmistaa, että sekä sijaissynnyttäjä että aiotut vanhemmat ovat tietoisia siitä, minkälaiset taloudelliset korvaukset ovat prosessin kuluessa sallittuja ja mitkä kiellettyjä, on siitä, mitä kuluja ja tulojen/ansionmenetyksiä sijaissynnyttäjälle voidaan korvata, suoritetaanko korvaukset kuitteja vastaan, mikä on korvausten katto jne., syytä ohjeistaa yksityiskohtaisesti. Kansainväliset esimerkit osoittavat, että esimerkiksi termi ”kohtuulliset kulut” on käytännössä liian epämääräinen ja tulkinnanvarainen ohjenuora.

On lisäksi syytä pohtia, miten sijaissynnyttäjälle suoritettavia mahdollisia palkkioita kyetään valvomaan ja kuinka paljon resursseja yhteiskunnalla on tällaisen valvonnan suorittamiseen. Lisäksi, kuten selvityksessäkkin todetaan, on raja ei-kaupallisen ja kaupallisen sijaissynnytyksen välillä häilyvä ja nimellisesti ei-kaupalliset sijaissynnytysoikeudet saattavat sisältää kaupallisia elementtejä. Jo nyt

kansainväliset kokemukset osoittavat, että sijaissynnyttäjille maksetut palkkiot saatetaan käytännössä hyväksyä syntyvän lapsen edun nimissä, vaikka kaupalliset järjestelyt olisi laissa kielletty.

Samoin on syytä todeta, että kansainvälisesti tarkasteltuna mm. altruististen sijaissynnyttäjien vähyys sijaissynnytyksen sallineissa valtioissa on johtanut ehdotuksiin sijaissynnyttäjille kyseisissä maissa maksettavien palkkioiden käyttöön ottamisesta. Vaikka esimerkiksi Alankomaissa ja Yhdistyneessä Kuningaskunnassa tehdyissä ehdotuksissa katsotaan, ettei maltillisten palkkioiden maksaminen muuta sijaissynnytysjärjestelyiden luonnetta kaupalliseksi, ellei järjestelyihin liity kaupallisia toimijoita, ovat kaupalliset toimijat usein järjestelyissä mukana. Monissa maissa hedelmöityshoitojen saamista julkisen terveydenhuollon palveluna on kustannussyistä jouduttu rajoittamaan. Myös Suomessa hedelmöityshoitojen määrää julkisessa terveydenhuollossa on rajattu ja noin puolet hedelmöityshoidoista tehdään jo nyt yksityisellä sektorilla eikä kaikkia hedelmöityshoidoista aiheutuvia kuluja korvata julkisista varoista. Osuus ei tulisi sijaissynnytysten sallimisen myötä luultavasti ainakaan laskemaan. Mikäli hoitoja jouduttaisiin hakemaan yksityiseltä sektorilta, on huomioitava, että kaikilla lasta toivovilla ei olisi taloudellisia mahdollisuuksia sijaissynnytysjärjestelyyn ryhtymiseen.

Mikäli taloudellisen korvauksen suorittaminen ainoastaan sijaissynnyttäjälle olisi kiellettyä (ja kiellon toteutumista kyettäisiin tehokkaasti valvomaan), mutta sallittu prosessissa mukana oleville muille toimijoille, on syytä johdonmukaisuuden nimissä kysyä, onko tällöin todella kyseessä ei-kaupallinen järjestely vai onko ei-kaupallisuus vain nimellistä ja osittaista? Selvityksessä on päädytty näkemykseen, jonka mukaan kaupallisten toimijoiden mukana olo ei muuta sijaissynnytystä kaupalliseksi, mutta tämä on enemmän pragmaattinen, hedelmöityshoitojen saatavuuteen liittyvä linjaus kuin johdonmukainen näkemys. Kysymys liittyy myös sijaissynnyttäjän itsemääräämisoikeuden toteuttamiseen; mikäli sijaissynnytyksen sallimisen yhtenä perusteluna käytetään sitä, että yksilöllä tulee olla itsemääräämisoikeuden perusteella oikeus toimia sijaissynnyttäjänä niin halutessaan, voidaan myös kysyä, toteutuuko sijaissynnyttäjän taloudellinen itsemääräämisoikeus tilanteessa, jossa hänen mahdollisuuksiaan pyytää ja ottaa vastaan taloudellista korvausta sijaissynnyttäjänä toimimisesta rajoitetaan? On huomattava, että vaikka Euroopan biolääketiedesopimus kieltää käyttämästä ihmisruumista ja sen osia sellaisenaan taloudellisen hyödyn tavoittelemiseksi ja tämän voidaan katsoa pätevän myös sijaissynnytykseen, eivätkö hedelmöityshoitoja tarjoavat yksityiset toimijat käytä sijaissynnyttäjän kehoa taloudellisen hyödyn tavoittelemiseksi samalla kun tämä mahdollisuus on sijaissynnyttäjältä kielletty?

Mikäli sijaissynnytyskiellon purkamiseen päädytään, tulisi asiaa säännellä omalla laillaan yksityiskohtaisesti sen sijaan, että sääntely tulisi muutamana pykälänä hedelmöityshoitolain sisälle. Lain tulee sisältää ainakin säännökset lupamenettelystä, valvonnasta, seurannasta, osapuolten mahdollisia mielenmuutoksia ja lapsen luovuttamista koskien. Neuvontaan osallistuminen olisi syytä määritellä edellytyksesi prosessiin osallistumiselle.

Aiottuja vanhempia koskevat edellytykset

Ennen sijaissynnytyskieltoa Suomessa sijaissynnytysjärjestelyihin ryhdyttiin ainoastaan lääketieteellisin perustein silloin, kun lasta toivova nainen ei lääketieteellisistä syistä johtuen voinut saada lasta. Sijaissynnytys oli käytännössä yksi lapsettomuuden hoitomuoto ja kaikki aiottu

vanhemmat olivat heterosuhteissa. Perustuslain yhdenvertaisuussäännöksestä, yhdenvertaisuuslaista ja hedelmöityshoitolaista vakiintuneesta soveltamiskäytännöstä kuitenkin seuraa, ettei sijaissyntyä voi rajata esimerkiksi vain lääketieteellisestä lapsettomuudesta kärsiville ryhmille vaan oikeus on oltava mahdolliset ikäraajat huomioiden kaikilla lupaprosessin läpäisevillä täysi-ikäisillä lasta toivovilla sukupuolesta, seksuaalisesta suuntautumisesta, siviilisäädystä, perhemuodosta, terveydentilasta, vammasta tai toimintarajoitteesta ym. syistä riippumatta. Oikeutta sijaissyntyyn ei ole yhdenvertaisuuden näkökulmasta mahdollista rajata esimerkiksi heteropariskuntiin. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen oikeuksien näkökulmasta ei myöskään ole mahdollista rajata sijaissyntyä koskemaan vain tilanteita, joissa pelkästään puolisojen sukusoluja saisi käyttää.

Selvityksessä todetaan, että ”jos tavoitteena on, että [sijaissyntysjärjestelyihin liittyvät] kustannukset katetaan pääosin julkisin varoin, on valtion ja hyvinvointialueiden intressissä vaikuttaa siihen, että hoitoja tarjotaan vain sellaisille tahoille, joiden hoidon tarve voidaan hyvin perustella”. Mikäli hoitoihin pääsyä joudutaan merkittävästi resurssien niukkuudesta johtuen rajoittamaan, herää kysymys pystytäänkö sijaissyntystä tarjoamaan vaihtoehtona kaikille, jotka yhdenvertaisuusperiaatteen nojalla ovat siihen oikeutettuja ja halukkaita? Mikäli hedelmöityshoitoihin pääsyä joudutaan merkittävästi rajoittamaan tai porrastamaan, johtaa se todennäköisesti kehitykseen, jossa sijaissynty on käytännössä mahdollista ennen kaikkea niille, joilla on varaa yksityisiin hedelmöityshoitopalveluihin kotimaassa tai varaa hakeutua kaupallisiin sijaissyntysjärjestelyihin ulkomaille. Mikäli järjestelmä ei tosiasiallisesti mahdollista sijaissyntysjärjestelyihin pääsyä kotimaassa, ei ulkomaisiin sijaissyntysjärjestelyihin hakeutuminen vähene sallivasta lainsäädännöstä huolimatta.

Mikäli porrastamiseen kuitenkin joudutaan turvautumaan ja se voidaan toteuttaa yhdenvertaisuuslainsäädäntöä rikkomatta, tulee siitä säännellä yksityiskohtaisesti lailla, ei viranomaisien antamilla ohjeilla.

Sijaissyntytäjää koskevat edellytykset

Vaikka raskaus ja synnyttäminen ovat Suomessa suhteellisen turvallisia tapahtumia, muodostavat ne siitä huolimatta riskin synnyttäjän terveydelle. Jos ei-kaupallinen sijaissynty sallitaan, nousee monia käytännön ongelmia. Keskeisenä kysymyksenä on, kuka kantaa riskin sijaissyntytäjän terveyden vaarantumisesta, miten mahdolliset vammat korvataan, miten turvataan synnyttäjän oikeudet raskauden aikaisiin ja sen jälkeisiin terveyspalveluihin, mukaan lukien mielenterveyspalvelut. Miten komplikaatiot hoidetaan, entä korvaukset esim. synnytyksestä aiheutuneista vammoista ja vaivoista, joista osa, kuten synnyttäneillä yleinen virtsankarkailu saattaa olla elinikäisiä ja vaikuttaa sijaissyntytäjän elämänlaatuun heikentävästi?

Selvityksessä esitetään, että sijaissyntytäjänä toimivan henkilön ei tulisi olla lapsen syntymän aikaan avioliitossa. Ehdotuksella pyritään siihen, ettei sijaissyntytäjän aviopuolisoa tulkittaisi lapsen isäksi isyysolettaman perusteella, koska sen katsotaan muodostavan ylimääräisen oikeudellisen riskin järjestelyn onnistumiselle. Selvityksessä esitetään lisäksi, ettei aiotun isän lähisukulaisten tulisi

toimia sijaissynnyttäjinä. Molemmat vaatimukset vähentäisivät potentiaalisten sijaissynnyttäjien määrää ja varsinkin isän lähisukulaisiin kohdistuvalla kiellolla olisi yhdenvertaisuusvaikutuksia erityisesti miespareihin, jotka eivät voisi pyytää lähisukulaisiaan toimimaan sijaissynnyttäjinä. Vaatimus rajoittaisi avioliitossa olevien henkilöiden sekä miesparien siskojen ja äitien ym. lähisukulaisiksi katsottavien henkilöiden mahdollisuuksia toimia sijaissynnyttäjinä perhesuhteiden perusteella. Koska yhdenvertaisuuslaki kieltää syrjinnän mm. perhesuhteiden perusteella, tulisi ehdotusten oikeudellinen hyväksyttävyyys arvioida yhdenvertaisuuslain ja perustuslain yhdenvertaisuussäännöksen näkökulmasta. Mikäli sijaissynnyttäjänä toimiminen rajataan aiottujen vanhempien lähipiiriin, tulee laissa määritellä selkeästi, mitä lähipiirillä tarkoitetaan.

Muut hoidon edellytykset

Sijaissynnytyksen tulisi järjestelynä olla luvanvarainen ja muutoksenhakukelpoinen. Prosessiin tulee sisältyä mm. oikeudellista neuvontaa ja psykososiaalista tukea, joiden tulee osapuolten olla saatavilla koko prosessin ajan, myös lapsen syntymän jälkeen. Lääkärien ei tule toimia portinvartijoina sen suhteen, kuka on oikeutettu sijaissynnytysjärjestelyihin, mutta sijaissynnyttäjille tulee olla tarjolla kaikki mahdollinen tieto sijaissynnytyksen lääketieteellisistä riskeistä.

Järjestelmän tulee varmistaa sijaissynnytyksen turvallisuus sekä osapuolten vapaaehtoisuus kuten myös se, että sijaissynnytykseen ei liity taloudellisen edun hankkimista tai tarjoamista. Biolääketiedesopimuksen 5 artiklan mukaan henkilön terveyteen liittyviä toimenpiteitä saa suorittaa vain, jos hän on antanut siihen vapaaehtoisen ja tietoon perustuvan suostumuksensa. Sopimuksessa kuitenkin korostuu voimakkaasti periaate, jonka mukaan yksilö ei edes oman suostumuksensa perusteella saa alistua ihmisarvoa loukkaaviin toimenpiteisiin.

Kuten selvityksessä todetaan, Euroopan unionin lainsäädännössä ei tällä hetkellä ole sijaissynnytystä koskevia oikeudellisia instrumentteja eikä unionissa ainakaan vielä ole vireillä sellaista lainsäädäntöä, joka pyrkisi harmonisoimaan esim. sijaissynnytyksiin liittyviä rajat ylittäviä vaikutuksia. Mikäli ei-kaupallinen sijaissynnytys sallittaisiin Suomessa, on mahdollista, että sijaissynnytysten kysyntä muista EU-maista suuntautuu Suomeen. EU-direktiivi potilaiden oikeuksien soveltamisesta rajat ylittävässä terveydenhuollossa eli ns. potilasdirektiivi vahvistaa potilaan oikeuksia saada hoitoa toisessa jäsenmaassa. Asiaa ei ole selvityksessä käsitelty lainkaan ja ennen sijaissynnytyksiellon mahdollista purkamista tulisi selvittää, voidaanko sijaissynnytyksen edellyttämiin hedelmöityshoitoihin oikeutettujen piiriä rajata vain Suomessa pysyvästi asuviin henkilöihin.

Raskauden kulku ja lapsen syntymä

Sijaissynnyttäjän tulee koko prosessin ajan säilyttää itsemääräämisoikeutensa. Suomen ja useiden muiden maiden perheoikeuteen on omaksuttu periaate, jonka mukaan synnyttäjä (eikä munasolun luovuttaja) on juridinen lapsen äiti. On katsottu, että tämän periaatteen nojalla sijaissynnyttäjällä tulee olla oikeus päättää lapsen luovuttamisesta aiotuille vanhemmille vasta synnytyksen jälkeen, riippumatta mahdollisista sopimuksista. Myös YK:n erikoisraportoijan (UN Special Rapporteur on the sale and sexual exploitation of children, 2018) mukaan sijaissynnyttäjän valinta luovuttaa lapsi tulee perustua hänen synnytyksen jälkeiseen tahtoonsa eikä juridiseen tai sopimusvelvoitteeseen, jotta se

täyttäisi lapsen oikeuksien sopimuksen veloitteet. Naisjärjestöjen Keskusliitto on katsonut 2013 OM:n mietintöä koskevassa lausunnossaan olevan tärkeää, että synnyttäjistä tulee lapsen juridinen vanhempi ja lapsen luovuttamiseen aiotuille vanhemmille on harkinta-aika. Liitto on edelleen samaa mieltä.

Korvaukset sijaissynnytysjärjestelyistä

Lähtökohtana ei-kaupallisissa järjestelyissä tulee olla, ettei sijaissynnyttäjänä toimimisesta aiheudu sijaissynnyttäjälle taloudellista haittaa. Sijaissynnyttäjälle on korvattava kaikki sijaissynnytysjärjestelystä suoraan tai epäsuorasti aiheutuvat kustannukset ja ansion/tulonmenetykset eikä korvauksia tule rajoittaa päättymään synnytykseen. Lähtökohtana on oltava, että sijaissynnyttäjälle tarjotaan ja korvataan kaikki terveys- ym. palvelut joita hän tarvitsee raskaudesta ja synnytyksestä aiheutuvien vaivojen ja seurausten hoitamiseen. Tavoitteena on oltava, ettei sijaissynnyttäjälle aiheudu pysyviä fyysisiä haittoja, joskaan niiden syntymistä ei millään sääntelyllä kyetä täysin estämään ja näistä riskeistä sijaissynnyttäjää on informoitava.

Korvaukset tulee ratkaista viranomaistahon kautta ja niin, ettei asianosaisten välille muodostu suoraa taloudellista suhdetta. Korvauskategorioiden tulee olla selkeästi ja yksiselitteisesti muotoiltu, jotta järjestelyn osapuolet eivät joudu tulkitsemaan sitä, mikä on sallittua korvata. Synnyttäjälle maksettavien korvausten tulee olla palauttamiskelvottomia, eli niitä ei tule voida vaatia takaisin, vaikka raskaus päättyisi keskenmenoon, sijaissynnyttäjä tekisi abortin tai lapsi kuolisi synnytyksessä.

Sijaissynnyttäjänä toimiminen saattaa aiheuttaa sijaissynnyttäjälle merkittäviäkin tulonmenetyksiä, mikäli hän joutuu raskauden tai synnytyksen seurauksena pitkälle sairaalomalle. On oltava selvää, kuka nämä menetykset sijaissynnyttäjälle korvaa. On myös syytä pitää mielessä, että raskaussyrjintä on Suomessa merkittävä ongelma ja myös sijaissynnyttäjät tulevat kohtaamaan syrjintää. Sijaissynnyttäjää onkin ennen järjestelyyn osallistumista informoitava siitä, että järjestely saattaa vaikuttaa negatiivisesti hänen ura- ja palkkakehitykseensä.

Vanhemmuuden vahvistaminen ja jälkikäteinen tuki

Kuten jo edellä todettu, sijaissynnyttäjällä tulee olla oikeus päättää lapsen luovuttamisesta aiotuille vanhemmille vasta synnytyksen jälkeen. Mahdolliset sijaissynnyttäjän ja aiottujen vanhempien välillä tehdyt lupaukset tai solmitut sopimukset eivät saa vaikuttaa luovuttamiseen vaan päätösvalta lapsen luovuttamisesta tulee olla sijaissynnyttäjällä.

Prosessin osapuolilla tulee olla pääsy tukeen ja apuun myös lapsen syntymän jälkeen.

Ehdotuksen vaikutukset

Selvitykseen ei sisälly sukupuoli-, yhdenvertaisuus- ja lapsivaikutusten arviointeja, jotka on ehdottomasti tehtävä ennen sijaissynnytyksen mahdollista sallimista. Arviointien on kohdistuttava

sijaissyntyttäjiin, aiottuihin vanhempiin ja syntyvään lapseen ja arvioinneissa on huomioitava, että sijaissyntyttäjä voi olla myös muunsukupuolinen tai henkilö, jolla on raskautumisen mahdollistava hormonitoiminta.

Lisäksi on huomioitava, että työ- ja virkaehtosopimukseen sisältyy etuuksia, jotka raskauden osalta koskevat sekä sijaissyntyttäjää että työnantajaa. Miten voidaan varmistua, ettei näistä oikeuksista haluta alkaa tinkiä? Lähtökohtana oltava, että yhdenkään raskaana olevan etuja ei saa heikentää.

Muuta kansallisesta mallista

Liitto toteaa, että ihmis- ja perusoikeuksien toteutumisen näkökulmasta kaiken lainsäädännön pohjana tulee olla ihmisarvon kunnioittaminen. Keskeisenä näkökulmana sääntelyn laatimisessa ei voi olla esimerkiksi sopimusvapaus, vaan ihmisarvon loukkaamattomuus. Ei-kaupalliseen sijaissyntytykseen liittyy ihmisoikeuksien näkökulmasta osin samoja kysymyksiä kuin kaupalliseen sijaissyntytykseen. Mahdollisen sijaissyntytyssääntelyn valmistelussa on huomioitava yhtäläisesti sijaissyntyttäjän, aiottujen vanhempien ja lapsen oikeudet ja painotettava heikoimmassa asemassa olevien oikeuksien ja ihmisarvon turvaamista. Sijaissyntytyksessä heikoimmassa asemassa ovat sijaissyntyttäjä ja syntyvä lapsi, ja lapsen oikeudet osin yhteydessä sijaissyntyttäjän oikeuksiin. Vaikka liitto on lausunnossaan keskittynyt erityisesti sijaissyntyttäjän oikeuksiin ja aiottuja vanhempia koskeviin kysymyksiin eikä ole käsitellyt lapsen oikeuksia tarkemmin, on ennen sijaissyntytyksiellön mahdollista purkamista lasten oikeuksiin liittyvät kysymykset selvitettävä, vaikutukset lapseen arvioitava perusteellisesti ja sijaissyntytyksen sääntelyssä turvattava lapsen oikeudet.

Sijaissyntytyks ja sen järjestämisen muodot ovat monimutkaisia eettis-moraalisia ja poliittisia kysymyksiä, jotka haastavat monia perinteisiä lisääntymiseen, perheeseen, sukulaisuuteen, äitiyteen ja vanhemmuuteen liittyviä käsityksiä. Vaikka ihmisillä on YK:n yleismaailmallisen ihmisoikeuksien julistuksen mukaan oikeus perustaa perhe, ei lapsen saaminen ole ihmisoikeus. Koska oikeutta lapsen saamiseen ei voida johtaa perustuslaista tai kansainvälisistä sopimuksista, on sijaissyntytyksen salliminen tai kieltäminen yhteiskunnallinen arvokysymys, josta päättää lainsäätävä. Koska sijaissyntytyks voi käytäntönä uusintaa ja vahvistaa haitallisia sukupuolistereotyyppioita, tulee sijaissyntytyksiä koskevan oikeustilan tarkastelussa ja mahdollisessa muuttamisessa tiedostaa näiden sukupuolittuneiden käsitysten ja oletusten olemassaolo ja pyrkiä mahdollisuuksien mukaan kyseenalaistamaan niitä.

Muuta

Muuta lausuttavaa

Naisjärjestöjen Keskusliitto kiittää oikeusministeriötä lausuntopyyntöstä koskien ei-kaupallisen sijaissyntytyksen sallimista Suomessa.

Huolimatta esittämistään kriittisistä huomioista Naisjärjestöjen Keskusliitto suhtautuu myönteisesti sijaissyntyksen sääntelyvaihtoehtojen jatkokehittämiseen, jotta mahdollisimman monella olisi mahdollisuus saavuttaa toivomansa lapsimäärä. Liitto kuitenkin edellyttää, että järjestelyn kaikkien osapuolten ja erityisesti sijaissyntyttäjän oikeudet turvataan. Liitto toivoo, että myös sijaissyntykselle vaihtoehtoisia tapoja lapsiperheellistyä kehitettäisiin edelleen, jotta esimerkiksi kotimainen, eettisesti toteutettu adoptio voisi olla vaihtoehto mahdollisimman monelle lasta toivovalle. Koska sijaissyntykseen liittyy lukuisia ihmisoikeus-, tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuskysymyksiä, tulee mahdollisessa jatkovalmistelussa eri sääntelyvaihtoehtojen ihmisvaikutukset arvioida tarkkaan ja sääntelyn valmistelussa olla mukana sukupuolten tasa-arvon, yhdenvertaisuuden ja lasten oikeuksien asiantuntijoita.

Vainio Anniina
Naisjärjestöjen Keskusliitto